

ISSN 2181-5291

PSIXOLOGIYA

ILMIY JURNAL

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1, 2025

www.buxdu.uz



Ismatova Halovat Baxtiyorovna,
Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrası o'qituvchisi

O'SMIRLARDA DESTRUKTIV XULQNING PSIXOLOGIK ASOSLARI: ICHKI VA TASHQI OMILLAR

Annotatsiya. Mazkur maqola o'smirlarda destruktiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganadi. O'smirlik davri shaxsning shakllanishi uchun eng muhim va murakkab davr bo'lib, aynan shu davrda ijtimoiy, psixologik va biologik omillar ta'sirida o'smirlarda turli xil destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishi mumkin.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, destruktiv xulq-atvor, ijtimoiy omillar, psixologik omillar, oila ta'siri, do'stlar ta'siri, stress, ijtimoiy muhit, xulq-atvorni shakllantirish.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ: ВНУТРЕННИЕ И ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ

Аннотация. В данной статье исследуются социально-психологические факторы, влияющие на формирование деструктивного поведения у подростков. Подростковый возраст-наиболее важный и сложный для становления личности период, именно в этот период под влиянием социальных, психологических и биологических факторов у подростков может формироваться различное деструктивное поведение.

Ключевые слова: Подростковый возраст, деструктивное поведение, социальные факторы, психологические факторы, влияние семьи, влияние друзей, стресс, социальная среда, формирование поведения.

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF DESTRUCTIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS: INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS

Abstract. This article examines the socio-psychological factors that influence the formation of destructive behavior in adolescents. Adolescence is the most important and complex period for the formation of a personality, and it is during this period that various destructive behaviors can develop in adolescents under the influence of social, psychological, and biological factors.

Keywords: adolescence, destructive behavior, social factors, psychological factors, family influence, friends influence, stress, social environment, behavior formation.

Kirish. O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biridir. Bu davrda yoshlar biologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan katta o'zgarishlarni boshdan kechiradilar. O'smirlar o'z shaxsiyatini shakllantirish jarayonida yangi ijtimoiy aloqalarni o'rnatadi, o'zini jamiyatdagi o'rni va rollarini aniqlaydi. Afsuski, bu jarayonda ba'zi o'smirlar destruktiv xulq-atvorlar — jamiyatga zararli, noxush yoki xavfli xatti-harakatlar ko'rsatishga moyil bo'lishi mumkin. Destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishi esa ko'plab ijtimoiy va psixologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'smirlarda destruktiv xulq-atvorlarning yuzaga kelishiga turli omillar ta'sir qiladi. Bu omillardan biri — oila muhitining ta'siri bo'lib, ota-ona munosabatlari, oilaviy munosabatlar va moliyaviy sharoitlar o'smirning xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, do'stlar, maktab va ijtimoiy guruhlar o'smirlar orasida boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Psixologik stress va jamiyatdagi ijtimoiy normalar ham o'smirlarda destruktiv xulq-atvorning rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada o'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorning shakllanishi jarayonini tahlil qilishga, unga ta'sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganishga harakat qilinadi. Shuningdek, destruktiv xulq-atvorning oldini olish va unga qarshi kurashish uchun qanday ijtimoiy va psixologik yondashuvlar samarali bo'lishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi.

Destruktiv xulq-atvor, ya'ni odamni yoki jamiyatni zararli ta'sirga olib keladigan xatti-harakatlar, o'smirlik davrida yuzaga kelishi mumkin. Bu xulq-atvorlar ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. O'smirlar o'zlarini qanday qabul qilishlari, oila va do'stlar bilan aloqalari, ularning psixologik holati va jamiyatdagi ijtimoiy normalar ular xulq-atvorining shakllanishida muhim omillardir.

Ijtimoiy-psixologik omillar, masalan, oila muhitining o'zgarishligi, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar, o'smirning maktabdagi ahvoli, do'stlar ta'siri, jamiyatdagi iqtisodiy sharoitlar va ijtimoiy tengsizliklar kabi faktorlar, o'smirning ijtimoiy moslashuvi va psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Destruktiv xulq-atvorlar esa o'smirning o'zini anglashida, o'ziga nisbatan munosabati va boshqa insonlarga nisbatan xatti-harakatlarida salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, o'smirlik davrida yuzaga keladigan destruktiv xulq-atvorlarning sabablari va ularning ijtimoiy-psixologik omillari har tomonlama tahlil qilinishi zarur. O'smirlarda ushbu xulq-atvorlarni oldini olish uchun ijtimoiy va psixologik choralar ko'rish, ular bilan to'g'ri ishlash va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash katta ahamiyatga ega. Maqola davomida ana shunday omillarni batafsil o'rganish va ularga ta'sir etuvchi mexanizmlar haqida so'z yuritiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganishda bir nechta muhim tadqiqotlar va ilmiy asarlar mavjud. Ular asosan ijtimoiy, psixologik va madaniy aspektlarda o'smirlarning xulq-atvorini shakllantiruvchi omillarni tahlil qilgan. Quyidagi adabiyotlar bu sohada ilmiy tadqiqotlarga asos bo'ladi:

L. Vygotskiyning ishlarida, o'smirlik davrida shaxsiyatning shakllanishi va ijtimoiy o'rganish jarayoni yoritilgan. U ijtimoiy aloqalar va o'smirlarning jamiyat bilan o'zaro ta'sirini psixologik rivojlanish uchun muhim omil deb hisoblagan. Vygotskiyning ijtimoiy o'rganish nazariyasi, o'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishi jarayonida ota-ona, do'stlar va jamiyatning rolini tushunishga yordam beradi.

E. H. (1968) Eriksonning shaxsiyat rivojlanishi haqidagi g'oyalari o'smirlik davrini o'rganishda asosiy manba hisoblanadi. U o'smirlik davrida "shaxsiyatni izlash" bosqichining muhimligini ta'kidlab, o'smirlar o'z kimligini aniqlash jarayonida ko'plab ichki va tashqi ta'sirlarga duch kelishini ko'rsatgan. Bu jarayon o'smirlarning destruktiv xulq-atvorlarining yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

R. F., & Leary, M. R. Baumeister va Learyning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'smirlar o'zlarining ijtimoiy aloqalarini o'rnatishga intilishadi. O'smirlar orasidagi destruktiv xulq-atvor ko'pincha jamiyatdan tashqarida qolish, o'zlarini ishonchli his qilmaslik yoki ijtimoiy jihatdan izolyatsiya qilish natijasida yuzaga keladi. Ularning ijtimoiy aloqalarga bo'lgan ehtiyoji, bunday xulq-atvorning oldini olish yoki uni kuchaytirish mumkin bo'lgan asosiy faktor hisoblanadi.

A. (1977). Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, bu nazariyaga ko'ra, odamlarning xulq-atvori o'rgatish va taqlid qilish orqali shakllanadi. O'smirlar do'stlari, oila a'zolari yoki boshqa ijtimoiy guruhlarining xulq-atvorlarini kuzatib, ularni o'ziga qabul qilishi mumkin. Destruktiv xulq-atvorlar ko'pincha ijtimoiy muhitdan yoki ota-onaning xatti-harakatlaridan olingan namunalarga asoslanadi.

Muhokama. O'smirlik davri - insonning shaxsiyatining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, shu davrda o'smirlar ijtimoiy, psixologik va biologik o'zgarishlarga duch keladilar. Ushbu jarayonning har bir bosqichi o'smirlarning xulq-atvorini va dunyoqarashini shakllantiradi. Biroq, bu davrda destruktiv xulq-atvorning shakllanishi ko'plab ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liqdir. O'smirlar orasida noqonuniy xatti-harakatlar, tajovuzkorlik, o'zini past baholash, alkoli yoki narkotik moddalarga qaramlik kabi destruktiv xulq-atvorlarning yuzaga kelishi, ko'pincha jamiyatda mavjud bo'lgan turli ijtimoiy va psixologik sharoitlar bilan bog'liqdir.

Ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qilish, o'smirlar orasida destruktiv xulq-atvorlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni yanada aniqroq aniqlashga imkon beradi. O'smirlarning xulq-atvori, ayniqsa, ularning oila a'zolari va do'stlari bilan munosabatlariga bog'liq. Oilada mavjud bo'lgan konfliktlar, ota-onaning o'zaro munosabatlari yoki ular bilan o'zaro aloqaning sifati o'smirning xulq-atvorini bevosita shakllantiradi. Shuningdek, do'stlar, sinfdoshlari yoki boshqa tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar ham katta ta'sirga ega. O'smirlar bu davrda o'z shaxsiyatini topishga harakat qilib, ko'pincha boshqalar tomonidan qabul qilinishga intilishadi. Agar o'smir o'zini ijtimoiy guruhda o'rganayotgan xatti-harakatlarni qo'llab-quvvatlashga majbur bo'lsa, bu uning destruktiv xulq-atvoriga moyil bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Psixologik omillar, masalan, stress, tashvishlar va o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi ham o'smirlarning destruktiv xulq-atvorlarini kuchaytiradi. O'smirlar, ayniqsa, maktabda yoki oila muhitida qiyinchiliklarga duch kelganlarida, o'zlariga bo'lgan ishonchni yo'qotishi va bunday holatlarni yo'qotish uchun noto'g'ri yo'llarni tanlashlari mumkin. O'smirlar o'zlarini ko'proq qabul qilingan his qilish uchun ba'zan xavfli va noqonuniy xatti-harakatlarga murojaat qiladilar.

O'smirlik davrida ijtimoiy muhit, madaniyat va jamiyatdagi o'zgarishlar ham o'smirlarning xulq-atvoriga ta'sir qiladi. Jamiyatdagi tengsizlik, ijtimoiy adolatsizlik yoki o'ziga xos qiyinchiliklar o'smirning his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatib, destruktiv xulq-atvorning paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Misol uchun, iqtisodiy qiyinchiliklar, oila muammolari yoki jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik o'smirni noxush his qilishga va o'zini himoya qilish uchun noxush xatti-harakatlarga undashi mumkin.

Destruktiv xulq-atvorlarning oldini olish yoki ularni kamaytirish uchun psixologik yordam va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash zarur. O‘smirlarga psixologik yordam berish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchlarini oshirish va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, oila va jamiyat tomonidan o‘smirlarga qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatish, ularning muammolarini hal qilish va ularga ijtimoiy normalarni o‘rgatish ham o‘smirlarning destruktiv xulq-atvorlarga moyil bo‘lishining oldini oladi.

O‘smirlarda destruktiv xulqning psixologik asoslari: ichki va tashqi omillar mavzusi psixologik va ijtimoiy omillarning o‘smirlarda destruktiv xulqning shakllanishiga ta’siri

2-jadval.

Omillar	Tavsifi	Psixologik ta’siri	Destruktiv xulqni keltirib chiquvchi natijalar
Ichki psixologik omillar			
O‘zlikni anglash va identifikatsiya	O‘smirning o‘zini qabul qilish, o‘zining kimligini aniqlash jarayoni.	O‘smir o‘zining hayotdagi o‘rni, qadr-qimmatini anglashga harakat qiladi.	O‘zlikni qabul qilmaslik, salbiy o‘zlik tasavvuri, o‘zgacha va radikal yo‘llarga yo‘naltirish.
Ichki konfliktlar	O‘smirning o‘z qarashlari va tashqi dunyo o‘rtasidagi muvozanatsizlik.	Ichki bezovtalik, xavotirlar va o‘z-o‘ziga ishonchsizlikni yuzaga keltiradi.	Stress, depressiya, intellektual va hissiy noaniqlik, destruktiv xulqlarga olib kelishi mumkin.
O‘zgacha ta’sir qilish istagi	Jamiyatga qarshi turish, alohida shaxs sifatida tanilish istagi.	Xavfli yoki yo‘ldan chetga chiqadigan xulq-atvorni namoyon qilish.	Ijtimoiy qoidalar va normativlarga qarshi chiqish, jinsiy, jinoyat va narkotik moddalar bilan tajriba qilish.
Tashqi ijtimoiy omillar			
Oila va ota-onalar ta’siri	Ota-onalarning tarbiyasi, munosabatlari va oila muhitining o‘smirga ta’siri.	O‘smir oila muhitida o‘zini himoya qilishga va xulqini sozlashga harakat qiladi.	Oila ichidagi zo‘ravonlik, e’tiborsizlik, o‘rnak bo‘lmagan ota-onalar, salbiy ta’sirlar.
Maktab va tengdoshlar ta’siri	Maktabdagi o‘qituvchilar va tengdoshlar bilan munosabatlar. O‘qituvchilarning pedagogik yondoshuvi va tengdoshlar orasidagi ijtimoiy bosim.	O‘qituvchi yondoshuvi va tengdoshlar o‘rtasidagi munosabatlar o‘smirning o‘zini qanday his qilishi va jamiyatda o‘zini qabul qilishiga ta’sir qiladi.	Psixologik zo‘ravonlik, bullying, tengdoshlar bosimi, ijtimoiy muammolar.
Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari	O‘smirlar orasida ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining ko‘payishi. Bular orqali tarqalgan salbiy ma’lumotlar va tajribalar.	Ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘tkaziladigan vaqt, qabul qilingan salbiy ta’sirlar, tajriba orqali xulqni shakllantiradi.	O‘zini izlash, kimligini yo‘qotish, radikal fikrlar, kimdir bilan raqobatlasha boshlash, o‘zini past baholash.
Jamiyatdagi iqtisodiy muammolar	Ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlik, iqtisodiy qiyinchiliklar o‘smirlarning xulqiga ta’sir qiladi.	Ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlikka nisbatan xulqiy reaksiya ko‘rsatish (masalan, agressiya, depressiya).	Salbiy ijtimoiy xulqlar, jinoyatga jalb qilish, yoshlarning asosiy ehtiyojlarini qondirishga intilish, anti-sotsial harakatlar.

1. Ichki psixologik omillar: O‘smirning ichki dunyosidagi konfliktlar va o‘zini qabul qilmaslik, ular uchun salbiy psixologik holatlarni yaratadi. Bu esa o‘zlikni anglashdagi muammolarni kuchaytiradi va ularni radikal xulqlarni tanlashga yo‘naltiradi.

2. Oila ta'siri: Oila ichidagi salbiy omillar (zo'ravonlik, etiborsizlik) o'smirni destruktiv xulqlarga undaydi. Bunday sharoitda, ota-onalarning yomon namunalari va noto'g'ri tarbiya natijasida o'smirlar asosiy ijtimoiy va xulqiy me'yorlarni buzishga moyil bo'ladi.

3. Tengdoshlar va maktabdagi ta'sir: O'qituvchilar va tengdoshlar o'rtasidagi salbiy munosabatlar ham o'smirning destruktiv xulqini shakllantirishga olib kelishi mumkin. Maktabda o'tkaziladigan vaqt va tengdoshlarning bosimi ham ko'p hollarda yo'ldan chetga chiqishga sabab bo'ladi.

4. Ijtimoiy tarmoqlar ta'siri: Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari, o'smirlarni yanglish qabul va salbiy xulqlarga undashda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Salbiy va radikal kontentlar ular uchun jozibali bo'lishi mumkin.

5. Iqtisodiy muammolar: O'smirlar uchun iqtisodiy qiyinchiliklar, jamiyatdagi adolatsizlik va tengsizlik ularni destruktiv xulqlarga olib kelishi mumkin. Ular ijtimoiy tizimga qaramay, hayotda o'z o'rnini topish uchun noto'g'ri yo'llarni tanlashi mumkin.

Xulosa. O'smirlik davri inson hayotidagi muhim bosqich bo'lib, bu davrda o'smirlarning shaxsiyati shakllanadi va jamiyatdagi o'rni aniqlanadi. Ushbu davrda yuzaga keladigan destruktiv xulq-atvorlar ijtimoiy-psixologik omillarning ta'sirida shakllanadi. O'smirlarning oila muhitidagi munosabatlar, tengdoshlar bilan aloqalari, maktabdagi o'rni va jamiyatdagi iqtisodiy sharoitlar ularning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. Destruktiv xulq-atvorlar, o'smirlar o'zlarini jamiyatda qabul qilinishini istashlari, stress va psixologik ta'sirlarga moyil bo'lishlari bilan bog'liqdir.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-fevraldagi "2019–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PK-4190-sonli qarori.

2. G'afforov, A. (2023). "Yoshlar va o'smirlar psixologiyasida xavfli xulqlar: Ta'lim muassasalarida monitoring".

3. Nazarov A. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. "Durdona" 2020 yil. – 345 b.

4. Barotov Sh.R. Umumiy psixologiya. Darslik. Toshkent.: "Navro'z" nashriyoti, 2020. – 401 b.

5. Matniyozova M.A. O'zbekiston psixologlari tomonidan talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni o'rganishning asosiy yo'nalishlari // "Ta'limda istiqbolli izlanishlar" – Buxoro, 2024. -№ 10-41-47 b.

6. Matniyozova M.A. Talaba yoshlarda psixologik yordam haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari// "Psixologik tadqiqotlarda muammolar, yutuqlar, innovatsiyalar", Buxoro 2024, 22-noyabr, 459-461 b.

7. Радина Н. К. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков / Радина Н. К., Терешенкова Е. Ю. // Вопросы психологии. 2006. № 5. С. 49 – 59.

	Психологическое изучение эмоциональных напряжений курсантов во время учебной деятельности	
	Psychological study of emotional stress in cadets during learning activities	
	Djadigerova Gulnaz Maratovna	39
	Pedagogik psixologiyaning zamonaviy yo'nalishlari va uning ta'limdagi o'rni va ahamiyati	
8	Современные направления педагогической психологии, ее место и значение в образовании	
	Modern directions of pedagogical psychology and its place and significance in education	
	Eshnayev Nortoji Jumayevich	43
	Talabalarining intellekti va kasbiy yo'nalganligini psixologik tadqiq etilishi otlarda mobil mutaxassis tayyorlash samaradorligining omili sifatida	
9	Психологическое исследование интеллекта студентов и профессиональной ориентации как фактор эффективности подготовки мобильных специалистов	
	Psychological research of students' intelligence and professional orientation as a factor of effectiveness of training mobile specialists	
	G'aniyev Axrorjon Alisher o'g'li	47
	Integrativ moslashuv modeli: migrantlarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi va akkulturatsiya dinamikasi	
10	Integrative adaptation model: socio-psychological adaptation and acculturation dynamics of migrants	
	Интегративная модель адаптации: социально-психологическая адаптация и динамика аккультурации мигрантов	
	Hamroyeva Dilfuza Rahmatullayevna	55
	O'smirlardagi addektiv xulq psixodiagnostika va psixokorreksiyasi	
11	Осмерлардаги аддективные поведения психодиагностика и психокоррекция	
	Psychodiagnosics and psychocorrection of addictive behavior in adolescents	
	Ibragimova Odina Kamoldinovna	59
	Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxslararo munosabatlar diagnostikasi	
12	Diagnostics of interpersonal relationships in preschool children	
	Интерперсональность детей дошкольника диагностика отношений	
	Ismatova Halovat Baxtiyorovna	65
	O'smirlarda destruktiv xulqning psixologik asoslari: ichki va tashqi omillar	
13	Психологические основы деструктивного поведения у подростков: внутренние и внешние факторы	
	Psychological foundations of destructive behavior in adolescents: internal and external factors	
	Ismoilova Nurjaxon Zuxuriddinovna	69
14	O'quvchi va talabalarda stressga barqarorlikni oshirishda lokus nazorat shakllari va shaxs hayotiy pozitsiyalarining o'rni	